

DOI: <https://doi.org/10.3126/irj.v3i1.71033>**भाषिक अध्ययनमा व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटि विश्लेषणको सम्बन्ध**

ओमप्रकाश आचार्य
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
omacharya3851@gmail.com

लेखसार

व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटिविश्लेषण दुवै प्रायोगिक भाषाविज्ञानका शाखा हुन् । यी दुबैले शिक्षार्थीका कठिनाईहरूको पहिचान गरी तिनका कारण र निदानका उपाय खोज्ने गर्दछन् । व्यतिरेकी विश्लेषणले मातृभाषापरक भाषिक त्रुटिको पूर्वानुमान गर्दछ । व्यतिरेकी विश्लेषण शिक्षकले भाषिक अध्ययन गर्ने सिद्धान्त हो । भाषिक अध्ययन पश्चात विद्यार्थीले भाषा सिकाइमा गर्ने त्रुटिको अध्ययन त्रुटि विश्लेषणले गर्दछ । भाषामा रहेका भाषिक एकाइका आधारमा के कस्ता त्रुटिहरू हुन्छन् र तिनको निराकरण कसरी गर्न सकिन्छ भनेर त्रुटि विश्लेषणले गर्दछ । यी दुवै सिद्धान्तका आधारमा शिक्षण सामग्री, शिक्षण विधि, तय गर्न मद्दत पुग्दछ ।

मुख्य शब्दावली: व्यतिरेकी, त्रुटि, शिक्षण, कठिनाई, तुलनात्मक ।

Received: 12 June, 2024 **Revision Accepted:** 21 July, 2024 **Published:** 30 July, 2024

विषयप्रवेश

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका क्षेत्र मध्ये व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटिविश्लेषण भाषाको शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित क्षेत्र हुन् । व्यतिरेकी विश्लेषणले दुई भाषाबीचको अध्ययन गरेर समानता र भिन्नता पहिल्याउने गर्दछ । भाषा शिक्षण सिकाइमा व्यतिरेकी विश्लेषण भाषा शिक्षकले भाषाको अध्ययन पश्चात समानता र भिन्नता पहिल्याएर सोही अनुरूपको शिक्षण गरिनु पर्दछ । भाषा सिकारुले भाषागत रूपमा गर्ने भाषिक त्रुटिलाई त्रुटिविश्लेषणले अध्ययन गर्दछ । त्रुटिविश्लेषणमा त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण र निराकरण रहने गर्दछ । भाषा शिक्षण गर्ने र सिकने क्रममा भएका त्रुटिको निराकरण गर्ने कुरा नै व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटिविश्लेषणमा पर्दछ । भाषाको प्रायोगिक पक्षको अध्ययन पछि सिकने क्रममा भए गरेका त्रुटिहरूको केही सैद्धान्तिक तथा प्रायोगिक रूपमा अध्ययन हुने भएकाले यी दुवै क्षेत्रको सम्बन्धको अध्ययन गरिएको छ ।

उद्देश्य

भाषाको प्रायोगिक अध्ययनमा व्यतिरेकी विश्लेषणको भूमिका, आवश्यकता, महत्व यसको सैद्धान्तिक अवधारणाका बारेमा अध्ययन गरिनु आवश्यक हुन्छ। यससँगै भाषा सिकारुले गर्ने भाषिक त्रुटिगत अध्ययन पनि भाषा सिकाइमा उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ। त्यसकारण यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य भाषाको अध्ययनमा व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटि विश्लेषणको सम्बन्ध उल्लेख गर्नु हो।

समस्याकथन

व्यतिरेकी विश्लेषण के हो ? व्यतिरेकी विश्लेषणको भाषाध्ययनमा कस्तो भूमिका रहन्छ ? त्रुटिविश्लेषण के हो ? त्रुटिविश्लेषणको भाषाको अध्ययनमा कस्तो भूमिका रहन्छ ? यी दुवै बीचको सम्बन्ध कस्तो छ ? यी दुवैले भाषाको शिक्षण सिकाइमा के कस्तो महत्व राखेका हुन्छन् ? भन्ने नै समस्यामा केन्द्रित भएर यो अनुसन्धानात्मक कार्य गरिएको छ।

औचित्य

व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटि विश्लेषणको भाषाको शिक्षण सिकाइमा के कस्तो भूमिका रहन्छ। यी दुवै प्रायोगिक भाषा विज्ञानका क्षेत्रले अपनाउने सैद्धान्तिक आधारमा भाषाको प्रायोगिक अध्ययन गर्दा रहेको सम्बन्धको अध्ययनको आवश्यकता एवम् औचित्य छ। जव यी दुवैको सम्बन्धगत अध्ययन हुन्छ यिनीहरुको महत्व भल्किन्छ। त्यसकारण भाषाध्ययनमा रहेको यी दुवै सिद्धान्तको सम्बन्धगत अध्ययनले भाषाका पक्षमा रहेर अनुसन्धानात्मक कार्य गर्न टेवा पुग्ने भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटिविश्लेषणको सम्बन्ध अध्ययनको औचित्य बढी नै रहेको छ।

परिसीमन

यो अनुसन्धानात्मक लेख प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्र व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटिविश्लेषणको भाषा शिक्षण सिकाइ, भाषाध्ययनमा रहेको सम्बन्धका बारेमा मात्र केन्द्रित रहेको छ।

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार, व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रक्रिया, व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रकार एवम् त्रुटि विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार, त्रुटि विश्लेषण प्रक्रिया, त्रुटिका प्रकारसँग सम्बन्धित अनुसन्धानात्मक लेख, प्रतिवेदन, पुस्तक, सन्दर्भ पुस्तकको पुनरावलोकन गरिएको छ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यो अध्ययनमा पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिएको छ। व्यतिरेकी विश्लेषण र त्रुटि विश्लेषण सैद्धान्तिक पुस्तकको अध्ययनबाट यिनीहरुको सम्बन्ध र भाषाध्ययनमा रहेको भूमिका उल्लेख गरिएको छ।

अध्ययनको विश्लेषण

व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा

व्यतिरेकी अध्ययनले दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा वर्णनात्मक, रूपात्मक तथा वाक्यात्मक स्तरमा पहिलो भाषाले पार्ने प्रभावलाई जोड दिएको हुन्छ । दोस्रो भाषा सिक्दा पहिलो भाषासँग मिल्ने विशेषताहरू विद्यार्थीलाई सिकाउन र सिक्न सहजै हुन्छ । नमिल्ने विशेषताहरूले भाषाको सिकाइमा कठिनाइहरूको पूर्वानुमान गर्न दुई भाषाबीचको समानता असमानता पहिल्याउन तुलनात्मक अध्ययन आवश्यक हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषण कुनै पनि दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित विषय हो । एउटा भाषाको वक्ताले अर्को भाषा सिक्दा आइपने समस्याहरू पत्ता लगाउने र वर्णन गर्ने काम गरिन्छ (ल्याडो, १९५७ : २) । पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाबीचको भिन्नताको परीक्षणबाट कठिनाई क्षेत्र पहिल्याई मातृभाषाका प्रभावमा सम्भाव्य त्रुटिको पूर्वानुमान गर्न व्यतिरेकी अध्ययनले मद्दत गर्दछ । यसरी भाषाको सिकाइमा देखापर्ने कठिनाई र त्रुटि वास्तविक हुन् कि होइनन् भन्ने परीक्षण त्रुटिविश्लेषण अध्ययनबाट गरिन्छ । भाषाको शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित भएर भाषावैज्ञानिक दृष्टिले अध्ययन गर्दा व्यतिरेकी अध्ययन र त्रुटिविश्लेषणको उपयोगी योगदान रहेको छ । यहाँ यिनै व्यतिरेकी र त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक चर्चा गर्दै प्रस्तुत शोधकार्यको सैद्धान्तिक धारणाको समेत उल्लेख गरिएको छ ।

व्यतिरेकी अध्ययनको परिचय

व्यतिरेकी अध्ययनले कम्तीमा दुईवटा भाषाको भाषावैज्ञानिक अध्ययन/विश्लेषण गर्दछ । यस्तो अध्ययन समानता र भिन्नता देखाउने तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित हुन्छ । दुई वा सोभन्दा बढी भाषाहरूबीचको तुलना गर्नु नै भाषाको तुलनात्मक अध्ययन हो ।

भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा दुई भाषाका सामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री बढी उपयोगी हुने गर्दछ । भाषा शिक्षण आफैँमा एउटा जटिल प्रक्रिया हो । मातृभाषा इतर भाषाहरूको शिक्षण भन्ने जटिल कार्य मानिन्छ । भाषा शिक्षणका क्रममा संरचनात्मक मनोवैज्ञानिक समस्याहरू उत्पन्न हुने गर्दछन् । व्यतिरेकी विश्लेषणमा तुलनात्मक अध्ययनको उद्देश्य मातृभाषा र लक्ष्य भाषाका बीच व्याघातको सम्भावना पत्ता लगाउनुका साथै सिकाइमा आउने कठिनाइहरूको क्रम निर्धारणसँग सम्बन्धित हुन्छ (श्रीवास्तव, १९९७ : १३९-१४०) । यस क्रममा भाषा शिक्षकहरू, भाषाविद्हरू र भाषावैज्ञानिकहरू दोस्रो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरूको पहिचान र विश्लेषण हुनुपर्ने आवश्यकता देख्न थाले । व्यतिरेकी अध्ययनलाई सर्वप्रथम सन् १९४१ मा होर्फले प्रयोग गरेका हुन् । तत्पश्चात १९६० सम्मको अवधिमा व्यतिरेकी अध्ययनले स्थापित हुने मौका पाएको र दुईवटा भाषाहरूको व्यवस्थित रूपले तुलनात्मक अध्ययन प्रारम्भ भएको छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : १२७) । तुलनात्मक भाषिक अध्ययनमा ध्वनि, शब्द, वाक्य वा अर्थमा आधारित भएर तुलना गरिन्छ । उन्नाइसौं शताब्दीमा भारोपीय भाषा अध्ययनमा यसको उपयोग प्रचुर मात्रामा गरियो । यस प्रकृतिको अध्ययनले सुरुमा एउटै भाषाका विभिन्न समयको ऐतिहासिक विकासक्रमको भाषिक परिवर्तनलाई केन्द्रविन्दु बनाएर पनि केही समयपछि तुलनात्मक अध्ययनका सन्दर्भमा प्राचीन

वा आधुनिक भनेर छुट्टाछुट्टै नगरी सगोलको पद्धति अपनाइ तुलना गर्न थालियो । यस प्रवृत्तिले दुई भाषाका शब्दगत तुलनाबाट ती भाषाहरूबीच सम्बन्ध स्थापित गर्ने प्रयास गरियो । यसले भाषाहरूको पारिवारिक सम्बन्ध निर्धारण हुने आधार तयार हुन थाल्यो । यसप्रकारको अध्ययनले भाषाहरूबीच समानता र असमानताको जानकारी हुने गर्दछ । भाषा शिक्षणका सिलसिलामा दोस्रो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान र विश्लेषणसित सम्बन्धित हुन्छ ।

भाषाका आन्तरिक समानताको रेखाङ्कन गरी तुलनात्मक अध्ययन गर्नु र विभिन्न भाषाहरूको एउटा सार्वभौम व्याकरण निर्माण गर्नमा यस अध्ययनको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुँदै गयो । यसले भाषा शिक्षण एक ठाउँमा सिकेको कुरा अर्को ठाउँमा स्थानान्तरित हुन्छ भन्ने पूर्वानुमान गर्दछ । यसको मुख्य क्षेत्र भनेको दुई भाषाहरूका बीचमा रहेका भिन्नताको भाषावैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा अध्ययन गर्नु हो । दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था वा उपव्यवस्थाहरूको समता वा भिन्नता सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०६२ : १२७) । यो अध्ययन दोस्रो भाषा सिकाइमा पहिलो भाषाको अनुभवले कस्तो प्रभाव पार्दछ भन्ने खालको व्याख्या गर्दै दोस्रो भाषा सिकाइका कठिनाइसँग सम्बद्ध प्रायोगिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित हुने गर्दछ ।

भाषाको विकासक्रम र यसको पुख्यौली अध्ययन गर्दा विभिन्न कालखण्डमा कुनै खास भाषा विशेषका के-कस्ता विशेषताहरू थिए र कालान्तरमा त्यस भाषाको स्वरूपमा के कस्ता समानता वा भिन्नता देखिए भन्ने कुराको अध्ययन गर्ने काम व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा पूर्व नै विकसित भइसकेको हो । शैक्षणिक प्रयोजन र भाषावैज्ञानिक दृष्टिले भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणाले दोस्रो विश्वयुद्ध पछि मात्र प्रमुखता पाएको हो । दोस्रो भाषा सिकाइका क्षेत्रमा १९६० को दशकदेखि १९७० को प्रारम्भिक वर्षसम्म व्यतिरेकी अध्ययन अत्यन्त व्यापक रूपमा प्रयोग भएको हो (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ३९) ।

यस अध्ययनलाई औपचारिकता प्रदान गर्ने श्रेय हागेन र वेन्निख (१९५३) लाई दिनुपर्दछ भने यसको सैद्धान्तिक अवधारणा प्रतिपादन गर्ने श्रेय स्पेनिस् भाषाविद् रोवर्ट ल्याडो (१९५७) लाई जान्छ । ल्याडोले **लिङ्ग्विस्टिक्स अक्रस कलचर** भन्ने पुस्तकको भूमिकामा उल्लेख गरेका छन् । “उत्कृष्ट भाषा शिक्षण सामग्री, लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषा समेतका दुई भाषाहरूको तुलनामा र व्यतिरेकी विश्लेषणका आधारमा तयार भएको हुनुपर्दछ” (ल्याडो, १९५७) । ल्याडोले आफ्नो थप अभिव्यक्तिमा भाषाको संरचना र संस्कृतिको तुलना अनिवार्य हुन्छ भन्दै दोस्रो भाषाको शिक्षणमा पहिलो भाषा (मातृभाषा) को संरचना र संस्कृतिको अवतरण भएको हुन्छ भन्ने दृष्टिकोण समेत प्रस्तुत गरेका छन् । फ्राइज (सन् १९४५) ले संयुक्त राज्य अमेरिकामा भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा दुई भाषाका सामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री बढी उपयोगी हुने बताए पछि अरू भाषा वैज्ञानिकहरू पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको अध्ययन तर्फ आकर्षित हुन पुगे (रेड्डी, १९८६, पृ. २३) ।

व्यतिरेकी सिद्धान्त संरचनात्मक भाषाविज्ञानको ढाँचाअनुसार भएको छ । यस सिद्धान्तमा संरचनावादीहरूका अनुकल्पनाको समेत धेरथोर प्रभाव परेको छ । यस सिद्धान्तको विकासक्रममा छैटौँ दशकतिर व्यतिरेकी विश्लेषणले अत्यधिक महत्त्व प्राप्त गरेपनि यसको अन्त्यतिर गएर भाषा सिकाइलाई शिक्षकपरक दृष्टिले हेर्न थालेपछि यो विविध कोणबाट आलोच्य हुन थाल्यो । तथापि संरचनावादी र व्यवहारवादी मनोविज्ञानले गर्दा वर्तमान सन्दर्भमा यस अध्ययनमा खास आँच आउन पाएको छैन ।

व्यतिरेकी अध्ययनको पद्धति

व्यतिरेकी विश्लेषण अध्ययन दुई भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएकाले यसबाट सिकाइका प्रक्रियाहरू निर्धारण गर्न सहयोग पुग्छ । त्यसैअनुसार व्यतिरेकी विश्लेषण प्रक्रियाको दुई प्रकारको प्रकृति हुन्छ, समतलीय पद्धति र उर्ध्वतलीय पद्धति (अधिकारी, २०५६, पृ. १२३) ।

समतलीय पद्धतिको व्यतिरेकी अध्ययन

दुईवटा भाषामा रहेका समानता र असमानताहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने पद्धति समतलीय पद्धति हो । यसमा 'क' भाषाबाट 'ख' भाषा वा 'ख' भाषाबाट 'क' का भाषिक तत्वहरूको तुलना गरिन्छ (अधिकारी, २०६२ : १३२) । भाषा शिक्षणमा यसलाई सैद्धान्तिक भन्दा प्रायोगिक दृष्टिले बढी उपयोगी र सान्दर्भिक रूपमा हेरिन्छ । यसप्रकारको पद्धतिको व्यतिरेकी विश्लेषण मातृभाषा मात्र जानेको व्यक्तिलाई अन्य भाषा सिकाइका क्रममा उपयोगी हुन्छ । यो पद्धति सैद्धान्तिक दृष्टिले कम उपयोगी भए पनि प्रायोगिक दृष्टिले उपयोगी छ । शिक्षणका दृष्टिले यो पद्धति महत्त्वपूर्ण छ ।

उर्ध्वतलीय पद्धतिको व्यतिरेकी अध्ययन

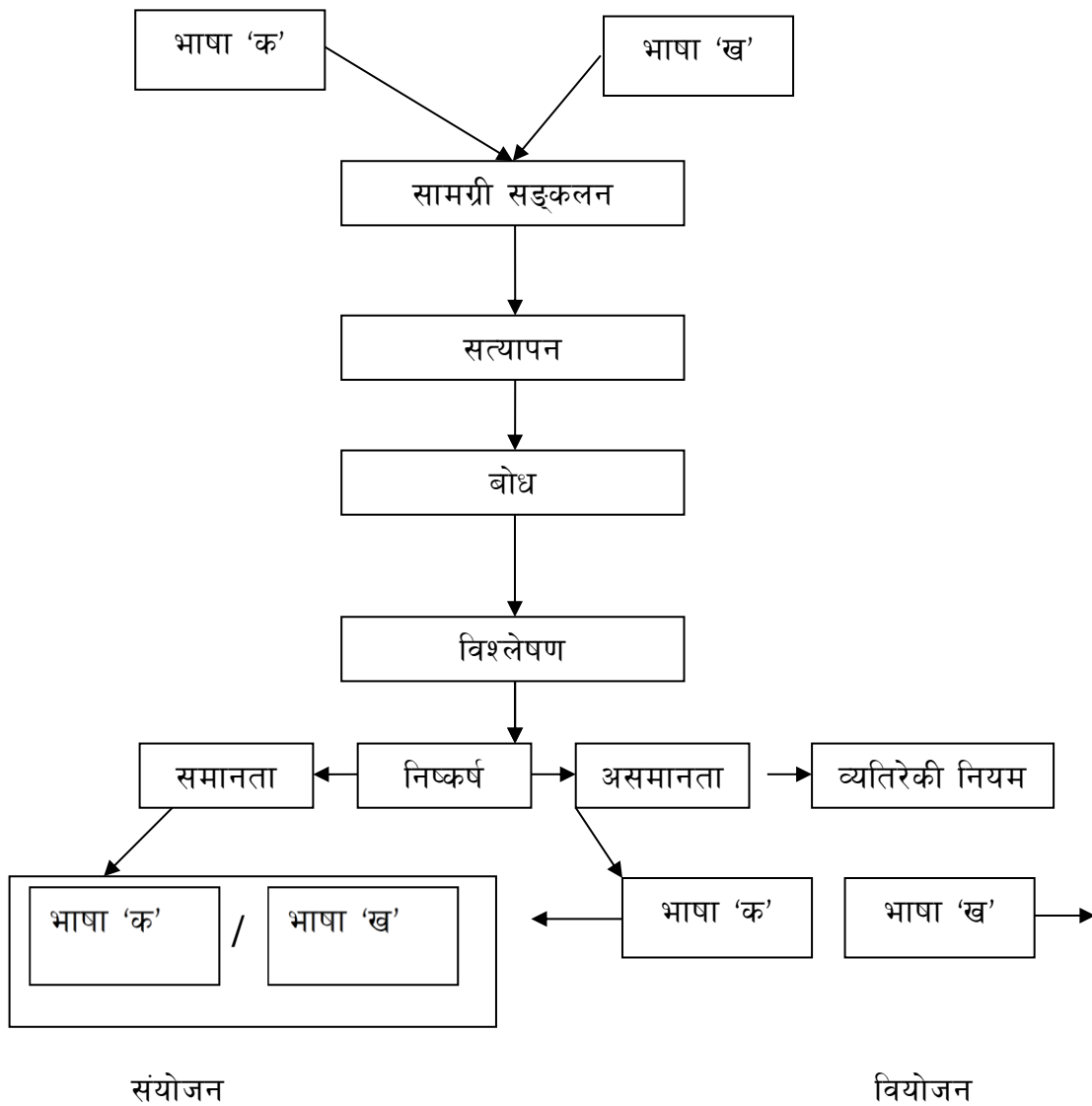
दुई भन्दा बढी भाषाहरूका बीचको समानता र असमानताको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्य यस पद्धतिसँग सम्बन्धित हुन्छ (दुङ्गेल र दाहाल, २०६८ : १३०) । यस्तो पद्धति द्विभाषी वा बहुभाषी व्यक्तिलाई अन्य भाषा सिकाइका क्रममा उपयोगी हुन्छ । यसको मुख्य काम भनेको भाषाहरूका बीचमा सर्वव्यापी अभिलक्षणहरूको खोजी गर्नु हो । यस पद्धति अनुसार ती सर्वव्यापी अभिलक्षणहरू एउटा भाषा र अर्को भाषाको बीचमा के कति व्यक्त हुन्छन् भन्ने कुरा हेरिन्छ । यसप्रकारको अध्ययन पद्धति राष्ट्रिय स्तरमा भाषा सिकाइ प्रशिक्षणका निमित्त सामग्री तयार पार्न सहयोगी हुन्छ । यो पद्धति दुईभन्दा बढी अर्थात् विभिन्न भाषाहरूको समानता र भिन्नताको गहन अध्ययन हो । यसले भाषाका अभिलक्षणहरूको खोजी गर्दछ ।

व्यतिरेकी अध्ययन प्रक्रिया

व्यतिरेकी अध्ययनले दुई भाषाहरूबीच पाइने व्यवस्थागत समानता र भिन्नताको क्षेत्र निर्धारण गर्दछ । यसका लागि सर्वप्रथम दुबै भाषालाई एकसाथ बोध गर्नुपर्दछ । त्यसपछि

त्यसमा विद्यमान समानता र असमानताको खोजी गर्नुपर्दछ । व्यतिरेकी अध्ययनमा दुई भाषाबीचको वर्णात्मक, रूपात्मक, वाक्यात्मक, शैलीगत, शब्दभण्डारगत क्षेत्र मध्ये कुनै एक समस्यापूर्ण क्षेत्रलाई अध्ययन गरिन्छ । त्यसबाट प्राप्त समानताले दुई भाषाहरूलाई एक अर्कामा संयोजित गर्दछ भने असमानताले दुई भाषाहरूबीच वियोजन गर्दछ । व्यतिरेकी नियमहरू वियोजन संहितासँग सम्बन्धित हुन्छन् । यो अध्ययन शैक्षणिक प्रयोजनका लागि गरिने भएकाले भाषा विशेषका समग्र पक्षहरूमा नभई समस्यापूर्ण मानिएका एक वा एक भन्दा बढी पक्षमा केन्द्रित हुने गर्दछ । व्यतिरेकी अध्ययन प्रक्रियालाई निम्नानुसार तालिकामा उल्लेख गर्न सकिन्छः

तालिका ४.१ व्यतिरेकी अध्ययनको प्रक्रिया

(ढुङ्गेल र दाहाल, २०६८ : १३२)

व्यतिरेकी अध्ययनका प्रक्रिया यसप्रकार छन् :

- क. सामग्री सङ्कलन : व्यतिरेकी अध्ययनका लागि सर्वप्रथम सामग्री सङ्कलन गर्नुपर्दछ । यसका लागि स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका समान स्तरका सामग्री सङ्कलन गर्नु पर्दछ । यी यस्ता सामग्रीहरू सङ्कलनमा विभिन्न स्रोतहरू अपनाउनु पर्दछ । जस्तै: भाषिक प्रयोक्त मौखिक स्रोत र लिखित स्रोत एवम् आफ्नै ज्ञानमा रहेका सन्दर्भ ।
- ख. सामग्रीको सत्यापन : सत्यापनले पुष्टि वा प्रमाणित गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ । स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका सामग्रीलाई सत्यापन गर्नुपर्दछ । यसका लागि सम्बन्धित भाषाका विशेषज्ञ वा मातृभाषा भएका व्यक्तिको सहयोग लिन सकिन्छ ।
- ग. सामग्रीको बोध : व्यतिरेकी अध्ययनमा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका संरचनागत सामग्रीको बोध गर्नु आवश्यक हुन्छ । जस्तै: सिँजाली र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्थामा व्यतिरेकी अध्ययन गर्नेले यी दुवै भाषाका भाषिक व्यवस्था बुझ्नु वा जानकारी लिनु पर्दछ ।
- घ. सामग्रीको विश्लेषण : स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका सामग्रीहरूका विशेषताहरू किटान गरी ती दुवैमा देखिएका कुराको विश्लेषण गर्ने काम व्यतिरेकी विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । यस प्रक्रियामा सामग्रीको व्यवस्थित वर्गीकरण गरिसकेपछि भिन्नताको स्वरूप पहिल्याउने, कुन कुन स्थितिमा भिन्न छन्, के के ले भिन्न बनाएका छन्, दुई भाषा भाषिका बीच सामान्य र विशेष कस्तो अन्तर छ, यस्ता कुराहरूलाई लिएर विश्लेषण गरिन्छ ।
- ङ. निष्कर्ष: व्यतिरेकी विश्लेषण पश्चात् समग्र अध्ययनबाट निम्नलिखित कुराहरू पत्ता लगाउनु पर्दछ:
- अ. स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीच रहेका समानताको निर्धारण : लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषाका सामग्रीको बोध पश्चात् त्यसमा रहेका समानता निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- आ. स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीच रहेका असमानताको निर्धारण: लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषाका बीच रहेका असमानता निर्धारण गर्नु ।
- इ. व्यतिरेकी नियम निर्धारण : स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीच रहेको असमानताबाट व्यतिरेकी नियम निर्धारण ।

यसरी व्यतिरेकी अध्ययनलाई पूर्वशिक्षण कार्यक्रमका रूपमा लिइन्छ । व्यतिरेकी अध्ययनको निष्कर्षले व्यतिरेकी नियम, शिक्षार्थीले गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटि, भाषा शिक्षण सिकाइका सिलसिलामा पाठ्यांश निर्धारण, पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा शैक्षिक सामग्री निर्माणमा प्राप्त परिणामले शैक्षणिक आधार तयार गर्ने गर्दछ (ल्याडो, १९५७) ।

त्रुटिको अध्ययन

भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा त्रुटिको स्वरूपलाई विशेष महत्त्वको ठानिन्छ। दुई भाषाका बीच गरिएको तुलनाबाट प्राप्त भिन्नताका कारणबाट अनुमान गरिएका त्रुटिहरू वास्तविक अभिव्यक्तिमा पाइन्छन् कि पाइँदैनन् भनेर पत्ता लगाउने काम त्रुटि अध्ययन वा विश्लेषणबाट हुन्छ। भाषा सिकने सिकारूले के कस्ता त्रुटिहरू गर्छन् र ती त्रुटिहरू के कसरी हुन्छन् भनी अध्ययन गर्ने विषयलाई नै त्रुटिविश्लेषण भनिन्छ। कुनै भाषाको प्रयोगका क्रममा मातृभाषीले गर्ने त्रुटि र अरूले गर्ने त्रुटिमा भिन्नता हुन्छ (भण्डारी, २०५४ : १)। यहाँ सिँजाली भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गरी देखापरेका भिन्नताका आधारमा पूर्वानुमान गरिएका त्रुटिहरू सिँजाली मातृभाषीले नेपाली भाषाको अभिव्यक्ति गर्दा रहेछन् कि गर्दा रहेनछन् भनेर परीक्षण गर्न त्रुटिको अध्ययन/विश्लेषण गरिएको हो। यसमा सिँजाली भाषीले नेपाली भाषा सिकिरहँदा उनीहरूले गर्ने त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण तथा व्याख्या गरिएको छ।

त्रुटिविश्लेषण सन् १९६० को दशकपछि भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा देखा पर्न थालेको हो (दुङ्गेल र दाहाल, २०६८ : १४१)। सुरुसुरुमा यस्तो अध्ययन सिकाइका क्रममा साभ्ना त्रुटिहरू सङ्कलन गर्ने र तिनको भाषावैज्ञानिक वर्गीकरण गर्नमा केन्द्रित थियो। भाषागत शिक्षण सिकाइमा सुधारात्मक पाठका लागि यस्तो अध्ययनले केही जानकारी अवश्य दिन्थ्यो तर भाषा शिक्षण सिकाइमा त्रुटिले खेले भूमिकाका बारेमा स्पष्ट व्याख्या गरिएको सैद्धान्तिक ढाँचा थिएन। व्यवहारवादीहरूका अनुसार त्रुटि पहिचान गर्नुभन्दा त्रुटिको रोकथाम गर्नु बढी महत्त्वपूर्ण वर्ण हो। यसले गर्दा त्रुटि हुने कारणहरूको पहिचान आवश्यक हुन्थ्यो। त्यसै क्रममा सुरुमा त्रुटिविश्लेषण व्यवहारवादी सिद्धान्तको भाषासिकाइमा आधारित हुन गयो। त्रुटिविश्लेषणलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको समुदाय भित्र राख्दै भाषा शिक्षणमा देखिने त्रुटिको महत्त्वका बारेमा सर्वप्रथम एस. पिट. कर्डरले वकालत गरे। त्रुटिसम्बन्धी उनको अवधारणा सन् १९६७ मा प्रकाशित “द सिग्निफिकेन्स अफ लर्नर इरर” भन्ने शीर्षकको लेख मार्फत् सार्वजनिक भएको हो। तत्पश्चात् यसको सान्दर्भिकतालाई स्वीकार्दै अन्य विद्वान्हरूले समेत यसको औचित्य सावित गर्न थाले। इल्स र अन्यले भने भैं भाषा सिकारूहरूले गर्ने त्रुटिको व्यवस्थित रूपले गरिने विश्लेषणले उनीहरूलाई शिक्षण गर्दा कुन क्षेत्रमा बढी जोड दिनुपर्छ भन्ने कुरा निर्धारण गर्न सकिन्छ (इल्स, १९९३ : ४८)। यसले गर्दा दोस्रो भाषा सिकाइलाई सुगम र सार्थक बनाउन सकिन्छ।

दोस्रो भाषा सिक्दै गरेका सिकारूका गल्तीहरूलाई सङ्कलन गर्न लक्षित भाषाका मान्यतासँग दाजिन्छ। गरेका त्रुटिहरूको वर्गीकरण गरी त्रुटिहरू उत्पन्न हुने कारणहरू के के हुन् भन्ने कुरामा सिद्धान्त प्रस्तुत गरिन्छ। यस्तो अध्ययनले भाषाको सिद्धान्तगत सबल र कमजोर पक्षको पहिचानका लागि यसले सहयोग पुऱ्याउने गर्दछ। सन् १९७० देखि १९८० का बीच प्रकाशित भएका त्रुटिविश्लेषणका मुखपत्रहरू, जर्नलहरू, अनुसन्धानात्मक लेखहरू आदिले यसको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् (भण्डारी र अन्य, २०६८, पृ.

१४०)। यसरी यो सिकाइको प्रतिफललाई बढावा दिने अध्ययन भएकाले पनि रुचिको विषय बनेको हो। यस्तो अध्ययनबाट सिकारुले अवलम्बन गर्ने सिकाइ प्रक्रिया र कौशलको रेखाङ्कन गर्न सजिलो हुन्छ।

त्रुटिविश्लेषण/अध्ययनका सम्बन्धमा विभिन्न विद्वान्हरूले आ- आफ्ना धारणाहरू राखेका छन्। यस्ता धारणाहरू यसप्रकारका छन्:

- क. त्रुटिविश्लेषण दोस्रो तथा विदेशी भाषा सिक्ने विद्यार्थीहरूले गरेका त्रुटिहरूको अध्ययन र विश्लेषण हो (रिचर्ड्स र अन्य, १९८५, पृ. ९६)।
- ख. भाषा सिकाइका क्रममा सिकारुहरूले गरेका त्रुटिहरूको अध्ययनबाट उसको त्यस क्षेत्रमा कतिको ज्ञान छ भन्ने कुरा अनुमान गर्न सकिन्छ। यसबाट उसले अझ कुन कुन कुरा सिक्न बाँकी छ, लगाउन सकिन्छ। सिकारुले गरेका त्रुटिहरूको भाषावैज्ञानिक दृष्टिले शब्दमा वर्णन र वर्गीकरण गरेर एउटा यस्तो चित्र बनाउन सकिन्छ जसले उसका सिकाइका क्रममा आइपरेका समस्याका भाषिक विशेषताहरूलाई प्रदर्शित गर्छन्। त्रुटिविश्लेषणबाट हामीले प्राप्त गर्ने जानकारीले दुई भाषाका बीच तुलना गर्दा गरिने पूर्वानुमानलाई पनि परीक्षण गर्दछ र पाठ्यांशमा के कस्ता विषयवस्तु समावेश गर्ने भनेर छनोट गर्न मद्दत मिल्दछ (कर्डर, १९७३, पृ. २५७)।
- ग. भाषा शिक्षण र सिकाइमा त्रुटिविश्लेषण एउटा प्रविधि हो, जसको माध्यमद्वारा विदेशी भाषा सिक्किरहेको व्यक्तिले गर्ने त्रुटि वा भूलहरूको पहिचान, वर्गीकरण तथा व्याख्या गरिन्छ। सिकारुले सामर्थ्यको कुन तहसम्म प्राप्त गर्न सकेको छ यो कुरा उसले गरेका त्रुटिहरूबाट व्यवस्थित ढङ्गले भल्किन्छ (क्रिस्टल, १९९६, पृ. १३९)।

त्रुटिविश्लेषण सम्बन्धी विविध धारणाहरूलाई दृष्टिगत गर्दा भाषा सिकाइका क्रममा सिकारुमा के कस्ता भाषिक त्रुटिहरू हुने गर्दछन्, ती त्रुटिहरू कस्ता खालका हुन् र त्यसका कारणहरू के के हुन्, त्यस्ता त्रुटिहरूको निराकरणका उपायहरू के के हुन सक्छन् भन्ने विषयमा अध्ययन विश्लेषण गर्ने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा क्षेत्र विशेष नै त्रुटिविश्लेषण (अध्ययन) हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ।

त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक अवधारणा र मान्यता

प्रायोगिक भाषाविज्ञानमा सर्वप्रथम त्रुटिविश्लेषणको व्याख्या गर्ने व्यक्ति एस.पिट. कर्डर हुन्। सन् १९६७ मा उनले “विद्यार्थीहरूमा त्रुटिको महत्त्व” भन्ने शीर्षकको लेख प्रकाशित गरेपछि दोस्रो भाषा सिकाइ गर्दा पहिलो भाषामा कति भाषा सिकाइन्छन् भन्ने कुराले भाषा शिक्षण सिकाइमा त्रुटि अध्ययनले नयाँ किसिमको महत्त्व पाएको देखिन्छ। कर्डर भन्दा अघि त्रुटिलाई नकारात्मक दृष्टिले हेरिन्थ्यो। कर्डरको सिकाइ सिद्धान्तमा सबै सिकारुले गल्ती गर्छन् भन्ने दृष्टिकोण देखापऱ्यो। उनले त्रुटि भाषा सिकाइका निम्ति अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुने कुरा

मात्र औल्याएनन् । यसलाई अझ भाषा सिकाइको उपकरणका रूपमा समेत प्रस्तुत गरे । यस्तै सन् १९९४ मा ग्रास र सेलिङ्करले त्रुटिलाई सिकारुको दोस्रो भाषा सम्बन्धी ज्ञानको प्रमाण प्रस्तुत गर्ने खतरनाक सङ्केतकका रूपमा परिभाषित गरे । भाषा सिकारुमा त्रुटिले खेलेको भूमिकालाई त्रुटिविश्लेषणले जोड दिएको हुन्छ । सेलिङ्करले यसलाई अझ स्पष्ट पार्दै 'अन्तरभाषिक' शब्दावलीलाई दोस्रो भाषाको व्यवस्थित ज्ञानका रूपमा परिभाषित गर्दछन् र त्यो सिकारुको पहिलो र दोस्रो भाषा दुवैबाट स्वतन्त्र रहेको हुन्छ भन्ने मान्यता राख्छन् । यसरी हेर्दा 'त्रुटि' सिकारुले सिकिरहेको भाषासँग सम्बन्धित प्रक्रिया हो भनेर सजिलै मान्न सकिन्छ ।

त्रुटिका बारेमा रिचार्डस भन्छन् "यो दोस्रो वा विदेशी भाषा सिकारुले लक्षित भाषा सिक्दा गरेको त्रुटिको विश्लेषण गर्ने सिद्धान्त हो ।" धेरै अनुसन्धानकर्ताहरूका अनुसार मान्छेले भाषा सिक्दा खेरि गर्ने त्रुटिहरूले उसको सिकाइ प्रक्रियाका बारेमा सूचना प्रदान गर्दछ । रिचार्डस र स्याम्पसनका अनुसार भविष्यका लागि शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको मूल्याङ्कन गर्दै आफूले सुधार गर्नुपर्ने र जोड दिनुपर्ने पक्षहरूका बारेमा शिक्षकले व्यावहारिक अनुभव प्रदान गर्दछ । कर्डरका अनुसार त्रुटिविश्लेषणका दुई प्रकारका विषयवस्तु हुन्छन्: सैद्धान्तिक र प्रायोगिक । त्रुटिविश्लेषणको सैद्धान्तिक विषय वस्तुले दोस्रो भाषा सिक्दा सिकारुले के र कसरी सिक्छ भन्ने कुरा प्रस्ट्याउँछ । यस्ता विषयवस्तुले सिकारुले उसको मातृभाषाको उपयोग गर्दै शैक्षणिक प्रयोजनका लागि प्रभावकारी रूपमा सिक्न उत्साहित गराउँछ । त्रुटि पत्ता लगाउने कार्य निदानात्मक र अनुमानात्मक हुन्छ । किनकी यसले निश्चित अवस्थामा सिकारुको भाषिक अवस्थाको बारेमा बताउँछ (कर्डर, १९७३, पृ. २६६) ।

त्रुटिविश्लेषणबाट विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिको प्रकृति, त्यसको कारण आदिको विशेष जानकारी प्राप्त हुन्छ । त्रुटिविश्लेषण मूलतः दोस्रो भाषा वा अन्य भाषा सिक्ने क्रममा गरिने त्रुटिहरूको विश्लेषणका लागि विकसित पद्धति हो तापनि आफ्नै मातृभाषा शिक्षणका सन्दर्भमा पनि त्रुटिविश्लेषणको अवधारणा उपयोग गर्न नसकिने होइन । कुनै भाषाको प्रयोगका क्रममा मातृभाषीले गर्ने त्रुटि र अरूले गर्ने त्रुटिमा भिन्नता हुन्छ । यसरी हेर्दा त्रुटिविश्लेषण वा अध्ययन सिकारुले सिक्ने दोस्रो भाषासँग सम्बन्धित हुन्छ । उसको पहिलो भाषाले दोस्रो भाषाको सिकाइमा पारेको प्रभाव र त्यसैका आधारमा सिकारुले गरेका त्रुटिहरूको विश्लेषणसँग यो प्रक्रिया नजिक हुन्छ । त्रुटि विश्लेषण यस्तो प्रायोगिक अध्ययन हो जसले स्थापित सिद्धान्त वा पूर्वानुमानलाई वास्तविक भाषा सिकाइका क्रममा कसरी लगाउने काम गर्दछ (अधिकारी, २०६२ : १४२) । यस सिलसिलामा त्रुटिको पहिचान, वर्गीकरण, व्याख्या, निराकरणका उपायहरूको समेत अवलम्बन गरिन्छ । यसबाट भाषा सिकाइमा भाषिक एकाइका कुन क्षेत्रमा कहाँ कहाँ सिकारुले त्रुटि गर्दछन् भनेर पहिचान पनि हुन जान्छ, जस्तै: उच्चारण, शब्द भण्डार, रूपायन, वाक्यतत्व व्याकरणिककोटि आदि । भाषाको शिक्षण सिकाइमा त्रुटिविश्लेषणबाट स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीचको अन्तर्सम्बन्ध केलाउँदै दोस्रो भाषा शिक्षणको शैक्षणिक योजना बनाउन मद्दत

पुग्दछ । यस सिद्धान्तले भाषा, शिक्षक, शैक्षिक नीति, निर्माता पाठ्यक्रम निर्माता, पाठ्यपुस्तक लेखकहरूलाई उल्लेख्य रूपमा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

त्रुटिविश्लेषण सिद्धान्त विद्यार्थीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाका आधारमा पहिचान गरिने भएकाले यो वर्णनात्मक प्रकृतिमा आधारित हुन्छ । शिक्षार्थीहरूले अनुभव गरिरहेका सिकाइ कठिनाइहरूको प्रकृति पहिचान गर्न शिक्षकले उनीहरूमा पाइने त्रुटिहरूको व्यवस्थित अध्ययन गर्नु आवश्यक छ (अधिकारी, २०६२ : १४३) । यसका सहायताबाट विद्यार्थीको वास्तविक त्रुटि पहिचान गर्नुपर्छ । यस सिद्धान्तले विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटि व्यवस्थित हुन्छ भन्ने मान्यता राख्दछ । भाषा सिकाइमा प्रभाव पार्ने विभिन्न चलहरू जस्तै: शिक्षक, परिवार, समाज, अभिवृत्ति आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्था आदिलाई समेत त्रुटिविश्लेषणमा समेटिन्छ । यसले विद्यार्थीको भाषा सिकाइमा त्रुटिका कारणको निदान गर्न सहयोग गर्ने भएकाले निराकरणत्मक शिक्षण पद्धतिका लागि यो अति उपयोगी हुन्छ ।

त्रुटिविश्लेषणले विद्यार्थीहरूको भाषा सिकाइमा गर्ने त्रुटि वा कठिनाइको वर्णन, वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने गर्दछ । लड्म्यान डिक्सनरी अफ अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्समा निम्नलिखित तीन मान्यता उल्लेख गरिएको छ:

- क. कुनै व्यक्तिको भाषा सिकाइको स्तर पत्ता लगाउनु,
- ख. विदेशी भाषा वा अन्य भाषाको सिकाइ प्रक्रिया पत्ता लगाउनु,
- ग. भाषा सिकाइका क्रममा देखिने साभ्ना कठिनाइका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नु (रिचर्डस र अन्य, १९८५, पृ. ९६) ।

लड्म्यान डिक्सनरी अफ अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्सका अनुसार त्रुटि विश्लेषण दोस्रो भाषा सिकने विद्यार्थीहरूले गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन विश्लेषण हो ।

भाषा सिकाइका क्रममा कुनै पनि वक्ताले सर्वप्रथम मातृभाषा सिक्दछ । मातृभाषा पछि मात्र दोस्रो वा विदेशी भाषा सिकिन्छ । मातृभाषाको सिकाइ पछि मात्र दोस्रो वा विदेशी भाषा सिकिने भएकाले मातृभाषाको व्याघात दोस्रो वा विदेशी भाषा सिकाइमा पर्दछ । मातृभाषासँग समान विशेषता भएको भाषा सिकन सजिलो हुन्छ, भने असमान विशेषता भएको भाषा सिकन कठिनाइ हुने गर्दछ ।

त्रुटिविश्लेषणले भाषा सिकाइका क्रममा देखापरेका साभ्ना समस्या वा कठिनाइ पत्ता लगाई तिनको वर्णन, वर्गीकरण र व्याख्या गर्ने गर्दछ । यसले त्यस्ता समस्याहरू समाधान वा निराकरणका उपायहरू पत्ता लगाई भाषा शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी ढङ्गले संचालन गर्नमा मद्दत पुऱ्याउँछ ।

त्रुटिविश्लेषणको प्रक्रिया/पद्धति

त्रुटिविश्लेषण एउटा प्रक्रिया हो । त्रुटिहरूको विश्लेषणका निम्ति दुई प्रकृतिका प्रक्रिया वा पद्धति प्रयोगमा ल्याउने गरिन्छ :

(क) पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति

यस प्रक्रिया वा पद्धतिमा विद्यार्थीका भाषिक अभिव्यक्तिमा देखिन सक्ने त्रुटिगत सम्भावनालाई पूर्वानुमान गरिन्छ । विद्यार्थीका मौखिक, लिखित अभिव्यक्तिको परीक्षण गर्दा प्राप्त भएका त्रुटिलाई पूर्वनिश्चित कोटिगत आधारमा त्रुटिलाई कोटि-उपकोटिमा विभाजन गरी हरेकको छुट्टाछुट्टै आधारमा विश्लेषण गरी देखाउनु पूर्वनिर्धारित कोटि पद्धति हो ।

(ख) पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति

भाषिक अभिव्यक्तिहरू लिई तिनीहरूको अध्ययन गरेर त्रुटिहरू सङ्कलन गर्ने, पहिचान गर्ने, वर्ग उपवर्गमा वर्गीकरण गर्ने, त्यसको व्याख्या र विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया वा पद्धति पश्चनिर्धारित कोटि पद्धति हो (अधिकारी, २०६२ : १४९) ।

व्यतिरेकी अध्ययन र त्रुटिविश्लेषणको सम्बन्ध

व्यतिरेकी अध्ययन र त्रुटि अध्ययन यी दुवै प्रायोगिक भाषाविज्ञानका शाखाहरू हुन् । यी दुवैले शिक्षार्थीका कठिनाइहरूको पहिचान गरी तिनका कारण र निदानका उपाय खोज्ने गर्दछन् । व्यतिरेकी विश्लेषण एक डिभाइस हो, सिकारुको भाषा सिकाइमा समस्याको कारण, कठिनाइको पूर्वानुमान र त्रुटिको पूर्वानुमानका लागि प्रयोग हुन्छ (जेम्स, १९८० : १४५) । व्यतिरेकी विश्लेषणले मातृभाषापरक भाषिक त्रुटिको पूर्वानुमानमा रहेर अध्ययन गर्ने गर्दछ भने त्रुटिविश्लेषणले सबै किसिमका भाषिक त्रुटिहरूको अध्ययन गर्ने गर्दछ । त्रुटिविश्लेषणबाट प्राप्त गर्ने ज्ञानले दुई भाषाबीचको तुलना गर्दा गरिने पूर्वानुमानलाई परीक्षण गर्दछ र पाठ्यांशमा के-कस्ता विषयवस्तु समावेश गर्ने भनेर छनोट गर्न उपयोगी हुन्छ (कर्डर, १९७३ : २५७) । यी दुवै सिद्धान्त भाषाको शिक्षण सिकाइ प्रवर्धनसँग सम्बन्धित हुन्छन् ।

यी दुवै सिद्धान्तहरूले सिकाइमा त्रुटिका कारणहरू पहिल्याएर त्यस आधारमा शिक्षण सामग्री र शिक्षण विधि तय गर्ने हुनाले दुवैको उद्देश्यमा कुनै ताईवक एवं मौलिक अन्तर नभए पनि यी दुवैको प्रविधिमा भने भिन्नता छ । शिक्षार्थीहरूमा देखिएका सिकाइ कठिनाइहरूको पूर्वानुमानित व्याख्या भाषाको तुलनात्मक प्रक्रियागत र निश्चित ढाँचाको अध्ययनबाट मात्र हुन्छ (ल्याडो, १९५७) । व्यतिरेकी विश्लेषणले भाषिक त्रुटिको प्रमुख कारण मातृभाषाको व्याघात हो भन्ने मान्यता राख्दछ भने त्रुटिविश्लेषणले भाषिक त्रुटि भाषा अनुशिक्षण प्रक्रियाहरूको फलस्वरूप उत्पन्न हुन्छ र यी प्रक्रियाहरूलाई सम्बद्ध भाषाका भाषिक त्रुटि र संरचनाले प्रभाव पार्दछन् भन्ने मान्यता राख्दछ ।

त्रुटिविश्लेषणले व्यतिरेकी विश्लेषणका लागि तथ्याङ्क उपलब्ध गराउँछ र व्यतिरेकी विश्लेषणले त्रुटिविश्लेषणका लागि व्याख्यात्मक सामग्रीहरू उपलब्ध गराउँछ । यिनै अन्तर्सम्बन्ध र विभेदतालाई निम्नलिखित बुँदाहरूले अझ स्पष्ट पार्न सकिन्छः

- क. व्यतिरेकी विश्लेषणमा भाषिक त्रुटि र कठिनाइहरूको पूर्वानुमान गरिन्छ । त्रुटिविश्लेषणले वास्तविक त्रुटि र कठिनाइको पहिचान गर्ने गर्दछ ।
- ख. दुई भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित हुन्छ । यसले भाषा सिकाइमा कठिनाइको पूर्वानुमान गर्न आधार प्रदान गर्दछ तर त्रुटिविश्लेषणले भाषा सिकाइका क्रममा हुने त्रुटिको व्याख्या र वर्गीकरण गर्ने गर्दछ ।
- ग. दोस्रो भाषा सिकाइमा सबै सम्भाव्य समस्याहरू पत्ता लगाउन व्यतिरेकी विश्लेषण अपुरो छ । यद्यपि दोस्रो भाषा सिकाइमा धेरै जसो प्रमुख समस्याहरू पहिलो भाषाले बाधा पुऱ्याएबाट उत्पन्न भएको हुन्छ । जसको पहिचानको एउटै प्रभावकारी उपाय व्यतिरेकी विश्लेषण रहेको छ । भाषा सिकाइमा आइपर्न सक्ने अन्तरभाषिक समस्यालाई भने त्रुटिविश्लेषणले केलाउने गर्दछ । त्रुटिविश्लेषण व्यतिरेकी विश्लेषणको पूरक पक्ष हो ।
- घ. भाषा सिकाइमा त्रुटिका कारण पहिचान गर्न त्रुटिविश्लेषण मात्र पर्याप्त हुँदैन । यसका लागि दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन पनि गरिनु पर्छ । यस्तो अध्ययनबाट भाषालाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गरी दोस्रो भाषा सिक्दा देखापर्ने सहजता र असहजताको अनुमान गर्न मद्दत मिल्छ । त्यसैका आधारमा त्रुटिविश्लेषणले भएका वा गरिएका त्रुटिहरूको विश्लेषण गर्ने काम गर्दछ । भाषाहरूबीच व्यतिरेकी अध्ययन भएन भने लक्ष्य भाषाको त्रुटिविश्लेषण आफैँमा अपर्याप्त हुन्छ ।
- ङ. व्यतिरेकी विश्लेषणले दोस्रो भाषा सिकाइको पछिल्लो चरणमा सुधारका लागि मद्दत पुऱ्याउँछ ।
- च. भाषाको तुलनात्मक अध्ययन र दोस्रो भाषाको सिकाइको विश्लेषणमा व्यतिरेकी अध्ययनविना त्रुटिविश्लेषण र त्रुटिविश्लेषणविना व्यतिरेकी अध्ययनलाई स्वीकार्नु अपरिपक्वता नै हुन्छ ।
- छ. व्यतिरेकी विश्लेषण सिकाइमा पूर्ववर्ती शिक्षण क्रियाकलाप हो भने त्रुटिविश्लेषण उत्तरवर्ती शिक्षण क्रियाकलाप हो ।

भाषा शिक्षण सिकाइमा व्यतिरेकी अध्ययन र त्रुटिविश्लेषण अन्तर्सम्बन्धित सिद्धान्त हुन् । दुबै सिद्धान्तको ढाँचा प्रयोग गरी अध्ययन गर्दा भाषाको शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ ।

निष्कर्ष

व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुईवटा भाषाको भाषावैज्ञानिक आधारमा अध्ययन विश्लेषण हुन्छ। भाषा शिक्षणमा तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्रीहरूको बढी उपयोग गरिन्छ। समतलीय र उद्धतलीय पद्धतिमा व्यतिरेकी विश्लेषण गरिन्छ। सामग्री संकलन, सत्यापन, सामग्री बोध, विश्लेषण र निष्कर्ष यसका विश्लेषण प्रक्रिया हो। भाषाका बीच तुलनाबाट प्राप्त कठिनाइ एवम् वास्तविक त्रुटिको विश्लेषण त्रुटि विश्लेषणबाट गरिन्छ। दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा त्रुटिको विश्लेषण गरिन्छ। यो सिकाइका क्रममा अध्ययनको एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो। यसमा पूर्वनिर्धारित र पश्चनिर्धारित पद्धति हुन्छ। यसमा त्रुटि संकलन, पहिचान, वर्गीकरण, व्याख्या र विश्लेषण हुन्छ। यी दुवै भाषा शिक्षण सिकाइमा महत्वपूर्ण सिद्धान्त हुन्।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार।

आचार्य ओमप्रकाश (२०६५), *सिँजाली भाषिका र मानक नेपाली भाषाको वाक्यतत्वगत व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग।

आचार्य, विमला (२०६४), *देउखरिया थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग।

उपाध्याय, खेमकुमारी (२०६४), *नेपाली र रूपन्देहीका थारु भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग।

ओली, शिव (२०६६), *रुकुमेली भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग।

खनाल, कृष्णप्रसाद (२०६८), *नवलपरासी जिल्लामा बोलिने थारुभाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग।

गिरी, टेकबहादुर (२०६४), *रास्कोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका वर्णहरूको उच्चारण प्रक्रिया, रूपायनसम्बन्धी व्यतिरेकी विश्लेषण*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग।

- गोम्देन, लक्ष्मीमाया (२०६५), *तामाङ र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- चौधरी, फूलकुमारी (२०६५), *नेपाली भाषा र सप्तरीको थारु भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- जोशी, गिरीप्रसाद (२०६६), *डडेल्धुराली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिककोटिहरूको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- भा, अरविन्द्र (२०६५), *कक्षा चार उत्तीर्ण मैथिली भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरूको विश्लेषण*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- हुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६८), *प्रायोगिक भाषा विज्ञान*, काठमाडौं : एम. के. पब्लिकेशन एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- तिमिल्सिना, नरेन्द्रराज (२०६८), *अछाम कुइका क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भाषिकभेद र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिबीचको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, सुर्खेत क्याम्पस (शिक्षा) : नेपाली शिक्षा विभाग ।
- तिमिल्सिना, मोहनप्रसाद (२०५९), *नेपाली र संस्कृत भाषाका कालको तुलनात्मक अध्ययन*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, कीर्तिपुर : मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, डीनको कार्यालय ।
- तिवारी, भोलानाथ (१९९६), *तुलनात्मक भाषाविज्ञान*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसी ।
- दाहाल, गणेशकुमार (२०६३), *ताजपुरिया र नेपाली भाषाको वाक्यसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०७०), *दनुवारी र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, कीर्तिपुर : शिक्षाशास्त्र सङ्काय डीनको कार्यालय ।
- बुढा, लालबहादुर (२०६८), *डोल्पाभाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- बोहोरा, गणेशबहादुर (२०६२), *बझाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- भट्टराई, मञ्जु (२०६५), *वर्दिया जिल्लाका थारुभाषा र नेपाली भाषाको वाक्य गठनको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।

- भण्डारी, पारसमणि (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- महर्जन, सिद्धिबहादुर (२०५६), *नेवारी र नेपाली भाषाका वाक्यसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- राई, विना (२०६६), *बान्तवा भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- विश्वकर्मा, महेश (२०६७), *मगर भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषाको उच्चारणमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन*, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, सुर्खेत क्याम्पस (शिक्षा) : नेपाली शिक्षा विभाग ।